

Loški grad

BESEDILO IN FOTOGRAFIJE: ROK KUŠLAN

Loški grad je neločljivo povezan s Škofjo Loko. Najkasneje od druge polovice 12. stoletja že kraljuje nad njeno veduto in predstavlja najpomembnejši del starega mestnega jedra. V tem času je doživel številne prezidave in njegova današnja podoba nima s prvotno zasnovo skupnega nič, razen lokacije.

Kdaj je bil Loški grad zgrajen, ni znano, najverjetneje pa ni bil prvi grad, ki je varoval Loko. Že pred njim naj bi to vlogo opravljal stolp, katerega razvaline so še danes vidne na pobočju hriba Krancelj nad sedanjim gradom. Čeravno tudi v njegovem primeru nimamo natančne letnice nastanka, pa najzgodnejše najdbe, ki so jih našli ob izkopavanjih v petdesetih letih prejšnjega stoletja, to postavljajo v obdobje romanike, v 11. stoletje. V nasprotju z nastankom pa strokovnjaki s precej večjo samozavestjo govorijo o videzu stolpa s tega gradu na Kranclju. Na podlagi arhitekturnih ostankov in podobnih, do danes ohranjenih tovrstnih grajskih stavb tako sklepajo, da je šlo za tri- ali štirinadstropen stolp kvadratne oblike, s 13-metrskimi stranicami, visok približno 30 metrov. Vhod je bil zaradi varnosti v prvem nadstropju, do njega pa so vodile dvizne lesene stopnice. V pritličju, ki je imelo zidan strop, so bili kletni in skladiščni prostori ter verjetno tudi ječa. Zidovi stolpa so se z nadstropji, ki so bila povezana z lesenimi stopnicami, tanjšali, na nastale police pa so položili lesene tramove in deske, ki so tvorili strop. Ta je bil pokrit

s streho piramidne oblike, obdan pa je bil z jarkom in obzidjem, na katerega so se naslanjala gospodarska poslopja.

PRVOTNI LOŠKI GRAD

Zelo podoben staremu stolpu je bil tudi prvotni Loški grad, ki je na mestu današnjega stal verjetno že v 12. stoletju. Najbrž se nanj nanaša zapis o »močno utrjenem gradu v Loki« (*castrum firmissimum in loco qui dicitur Lonca*) iz leta 1202. Dokument, datiran leta 1270, ki govori o gradovih na freisinškem ozemlju, daje sklepati, da so sedež iz zgornjega stolpa na Loški grad prenesli najkasneje do tega leta. Povsem nedvoumno pa obstoj Loškega gradu potrjuje popis grajskega inventarja iz leta 1315, ki omenja zgornji stolp kot stari stolp nad gradom. Glede na dokument, ki omenja močno utrjeni grad, je zelo verjetno, da je imel tudi Loški grad že v 13. stoletju obzidje, zanesljivejše dokaze o njegovem obstoju pa ponujajo inventarni popisi z začetka 14.

↑ Pogled izpred cerkve sv. Križa nad Puštalom
 → Južni trakt, spredaj temelji nekdanjega stolpa

Povsem nedvoumno obstoj Loškega gradu potrjuje popis grajskega inventarja iz leta 1315.

stoletja. Ti poleg prostorov v stolpu omenjajo tudi konjušnico in kaščo, ki sta bili glede na velikost in potrebe najbrž zunaj stolpa in je bilo za njuno varovanje potrebno obzidje.

Ob Loškem gradu in Starem stolpu na Kranjlu je treba omeniti tudi Stari grad oziroma Wildenlack, katerega razvaline je še vedno mogoče najti na pobočju Lubnika. Z omenjenima gradovoma je tvoril učinkovit obrambni sistem Škofje Loke. Sistem je zaradi dopolnjevanja gradov ob morebitnem napadu terjal za tiste čase izredne vojaške sile; oteževal je tudi obleganje posameznih utrd, ki so branile mesto in nadzorovale prometne poti iz Kranjske proti Furlaniji vse do velikega potresa leta 1511.

FREISINŠKI GOSPODJE

V preteklosti sta bila Škofja Loka in Loški grad sedež mogočnega loškega gospodstva, največjega zemljiškega gospodstva na Kranjskem, na gradu pa so ob obiskih Škofje Loke prebivali njegovi gospodarji, freisinški oziroma po naše brižinski škofje. Leta 973 je cesar Svetega rimskega cesarstva Oton II. v dveh zaporednih delitvah daroval freisinškemu škofu Abrahamu dobršen del Posorja. Gospodstvo se je širilo še naprej, vse do leta 1263, ko je imelo znotraj

svojih meja največ ozemlja. Obsegalo je celotno porečje obeh Sor, večino Sorškega polja in ozemlje med Kropo in rekama Lipnico ter Savo. Celotna posest je bila organizirana v loško gospodstvo, nad katerim so freisinški škofje imeli posvetno oblast, medtem ko je cerkvena spadala najprej pod oglejski patriarhat, kasneje pa pod ljubljansko škofijo. Loškemu gospodstvu so si škofje prizadevali od vladarjev Kranjske priboriti kar se da široko avtonomijo. Tako so konec 13. stoletja na ozemlju gospodstva pridobili sodno oblast, vključno z izvrševanjem smrtne kazni. V ta namen so prav prišle tudi ječe in mučilne naprave, ki so obstajale na Loškem gradu. Loški gospodje so imeli tudi izključno pravico do izkoriščanja rudnega bogastva. Za pridobljene pravice so se morali škofje sicer neprestano boriti s kranjskim deželnim glavarjem, vendar jim jih je priznaval sam cesar in so bili zato na ozemlju gospodstva popolni gospodarji. Tako je deželni glavar na loško gospodstvo gledal z dolgim nosom vse do druge polovice 16. stoletja, ko sta rudarjenje in železarstvo prišla pod njegovo okrilje.

PO POTRESU

Še pred tem pa se je zgodil 26. marec 1511, dan, ki je pomenil prelomnico za večino slovenskih gradov. Loški gradovi so bili zaradi precejšnje bližine epicentra potresa, ki je bil nekje ob idrijski prelomnici, še posebno prizadeti, saj so bili podrti vsi trije. Obnovo, pri kateri se je odločil obnoviti le Loški grad, druga dva pa prepustiti propadu, je vodil škof Filip, o čemer pričajo tri kamnite plošče, vzdane v stene

gradu. Kako močno je bil porušen osrednji stolp, ki je bil pred potresom središčna bivalna stavba, ni znano, najbrž pa ga niso rušili in gradili na novo, saj v tem primeru verjetno ne bi ohranil romanske zasnove. Arhitekturne smernice tistega časa so namreč zaradi sprememb bojne taktike narokovale gradnjo udobnejših bivališč. Najvažnejša obnovitvena dela so bila opravljena v letih med 1513 in 1516, povsem končana pa so bila leta 1527. Obnovljeni stolp je imel kvadratni tloris s stranico 18 metrov, v višino pa je meril 35 metrov. Na vrhu je imel obrambi namenjen konzolni venec (pravzaprav balkon, ki ga je obdajal po celotnem obsegu), na severovzhodnem in jugozahodnem vogalu pa še dva stražna stolpiča. Obzidje so na vseh štirih vogalih utrdili s stolpi. Na jugovzhodnem in jugozahodnem vogalu sta bila stolpa okrogla. V prvem je bila kapela, v drugem pa ječe. Med obema stolpoma so bila ob obzidje prislonjena gospodarska poslopja. Na severovzhodnem in severozahodnem vogalu sta bila kvadratne oblike, skozi slednjega je prek dviznega mostu vodil tudi glavni vhod.

Grad je takšen ostal do naslednjega potresa, ki ga je leta 1691 pošteno razmajal. Obnova se je sicer začela razmeroma pozno, leta 1716, vendar je grad v naslednjih šestih letih doživel korenite prezidave. Poenotili so severni in vzhodni trakt in obnovili obzidje.

Tak je grad dočakal začetek 19. stoletja in zaton freisinške oblasti. Že v prejšnjih stoletjih je loško gospostvo polagoma polzelo iz škofovskih rok, njihovo vladanje pa so zapečatile napoleonske vojne. Po avstrijskem porazu proti Francozom v severni Italiji je bila leta 1801 sklenjena mirovna pogodba, ki je med drugim določala, da se cerkvene posesti

26. marec 1511 je pomenil prelomnico za večino slovenskih gradov, saj je mnoge gradove, tudi vse tri loške, potres, katerega epicenter je bil ob idrijski prelomnici, podrl.

podržavijo. Tako je freisinška škofija izgubila celotno škofjeloško ozemlje, ki je bilo leta 1803 sekularizirano in v vseh pogledih vključeno v ozemlje Kranjske. Podržavljen je bil tudi Loški grad in v njem so namestili nekatere javne urade. Leta 1870 je grad kupil industrialec Fidelis Trpinc, njegovi potomci pa so ga dvajset let pozneje prodali uršulinskemu samostanu v Škofji Loki.

URŠULINKE

Uršulinke so v Loko prišle leta 1782. Takrat je Jožef II. namreč razpustil vse kontemplativne redove, ki se niso ukvarjali z »družbeno koristnimi« dejavnostmi. Glavna dejavnost uršulink je bilo pedagoško delo z dekleti. Po razpustitvi reda klaris, ki so v Škofji Loki delovale od 14. stoletja, so se vselile v opuščeni samostan. V uršulinski red je prestopilo tudi 13 loških klaris, samostan pa so na cesarjeve stroške pričele preurejati v šolske namene. V naslednjem stoletju je samostansko šolo obiskovalo vse več deklet, zato so potrebovale nove prostore za širitev dejavnosti in kupile so Loški grad. S pokritim stopniščem so ga povezale s samostanom, lotile pa so se tudi njegove temeljite prezidave z

vpeljavo ženskega principa. Odločile so se namreč za rušenje 35 metrov visokega osrednjega stolpa, kar so opravile z njegovo dotrajanostjo in nefunkcionalnostjo ter tesnobnostjo, s katero je sredi dvorišča s svojo mogočnostjo dušil preostali grad. Vse ni šlo povsem gladko, saj se dunajski zavod za varstvo kulturnih spomenikov očitno ni strinjal s takšnim skopljenjem gradu in uršulinkam nikoli ni poslal soglasja, a so maja 1892 od mestne občine Škofja Loka dovoljenje za rušenje vendarle dobile. Pri tem podjetju je kar pol leta sodelovalo 70 kaznjencev iz ljubljanskega zapora. Uršulinke so porušile tudi zahodno obzidje in material uporabile za nasutje dvorišča do današnje višine. Povišale so ga skoraj za tri metre in ga tako odprle proti parku. Kakovostnejše ostanke so porabile za zidavo hodnikov na dvoriščni strani severnega in vzhodnega trakta, med okroglim stolpom na jugozahodni strani in kapelo, ki so jo prav tako prenovile, pa so zgradile telovadnico. Grad je bil novemu namenu predan konec leta 1893, vendar so se gradbena dala nadaljevala. Tako so do leta 1908 obnovile tudi okrogli stolp in nad telovadnico dogradile še eno etažo za spalnice gojenk.

Uršulinke so organizirale zunanjo in notranjo šolo. Zunanjo so obiskovala dekleta iz okolice, ki so se vračala po pouku domov. Zunanja šola je vse obdobje delovanja, to je med letoma 1782 in 1941, nadomeščala javno šolo. Poleg zunanje šole je bila organizirana tudi notranja. Njeni prostori so bili na Loškem gradu, namenjena pa je bila gojenkam iz oddaljenejših krajev, ki so v grajskih prostorih tudi pre-

Ena od grajskih sob

Sv. Jakob in Loški grad ponoči

bivale. Gojenke so v celoti vzdrževali starši, ki so vnaprej poravnali oskrbnino. Ta je v začetku 20. stoletja znašala 360 kron na leto, kar ustreza današnjima 3002 evroma. K temu pa je bilo treba dodati še 30 kron, to je 250 evrov, namenjenih pranju perila, svečam in popravilu obleke.

20. STOLETJE

Med 1. svetovno vojno je Škofja Loka spadala v zaledje soške fronte in na gradu je bila urejena bolnišnica za ranjence, medtem ko se je morala notranja šola umakniti v poslopje samostana. Po koncu vojne se je pedagoška dejavnost uršulink do leta 1941 nadaljevala v predvojnem obsegu, ko so oblast nad mestom prevzeli Nemci. Izpraznili so grad in samostan, v obeh pa so poslej delovali uradi okupacijskih oblasti. Po vojni je grad prevzela Ozna in je na gradu organizirala prehodno taborišče za domobrance in civiliste, ki so jih iz vetrinjskega taborišča v bližini Celovca Angleži vrnili v Jugoslavijo. Na gradu so bila opravljena prva zaslišanja, agenti pa so med zunajsodnimi poboji s trupli napolnili nekaj brezen, ki so se nahajala okoli gradu in mesta. Po avgustu 1945 so na gradu naselili nemške vojne ujetnike, ki so tam ostali do leta 1948. Po njihovem odhodu so grad preuredili v kazensko prevzgojni-zavod in v njem uredili zapore za prestopnike, ki so delali v obratu Motor v loški četrti Vincarje.

KPZ je v Loškem gradu deloval deset let, leta 1959 pa je bil ob dvajsetletnici delovanja izročen v upravljanje Loškemu muzeju, ki ima odtlej na gradu tudi svoj sedež. V tem

času je bil manjših predelav deležen južni trakt, v letih 2006 do 2008 pa je bil obnovljen severovzhodni stolp z vhodom in edinim rekonstruiranim dvižnim mostom v Sloveniji. Med prireditvijo ob koncu gradbenih del je bil še v rekonstrukciji in takrat so ga promocijski članki napovedovali kot veliko atrakcijo, kar pa se žal ni uresničilo.

Po vojni je grad prevzela Ozna in je na gradu organizirala prehodno taborišče za domobrance in civiliste.

V predstavitvi na spletni strani muzeja piše, da gre za muzej kompleksnega tipa. V njem so na ogled arheološka, zgodovinska, kulturnozgodovinska, umetnostnozgodovinska, etnološka in prirodoslovna zbirka, njihov poudarek pa je na naravni in kulturni dediščini nekdanjega loškega gospostva. V muzeju je na ogled njegov reliefni zemljevid, s stališča zgodbe o gradu pa sta zelo zanimivi maketi nekdanjega zgornjega stolpa in Loškega gradu pred posegi uršulink. Ob obisku muzeja velja posebej omeniti tudi očarljiv razgled z vrhnjega nadstropja gradu, za katerega sicer muzej nima zaslug. Srednjeveško mestece nam leži na dlani in domišljija človeka brez težav popelje v čase, ko so mu gospodovali škofje. Še lepše bodo omenjene sanjarije, če bo kdaj dokončana loška obvoznica in skozi staro mestno jedro proti »ozkemu grlu Gorenjske« ne bodo hropili težki vlačilci.

